

A bolsevik-eszer koalíció története

J. G. Felstinszkij: *Bolseviki i levije eszeri oktjabr 1917 – ijul 1918 Na putyi k odnopartyijnnoj diktature* (Isszledovanyija novejszej russzkoj isztorii 5.) YMCA PRESS, Párizs, 1985. 287.

J. G. Felstinszkij 1978-ban, 22 éves korában hagyta el a Szovjetuniót, majd különböző amerikai egyetemeken folytatott tanulmányokat. Az orosz történelem 1917–45 közötti szakaszával foglalkozik, szűkebb kutatási területe az SZR (eszer) párt története és a XX. századi szovjet diplomácia kérdései. Számos forráskiadvány – többek között a Trockij archívum egyes dokumentumainak – publikálója.

Könyve speciális nézőpontból elemzi az októberi fordulat utáni első tíz hónap eseményeit. Azt a sok szempontból különleges korszakot vizsgálja, melyben az oroszországi szocializmus történetének egyetlen koalíciós kormánya létezett. Mint ismeretes, szinte a szovjet-hatalom születésének pillanatában meg egyezés született a bolsevik párt és a baloldali eszerek között a politikai hatalom megosztásáról. A szövetség, mely a bolsevizmus alaptermészete ellenére jött létre, nem állhatott fenn sokáig, hamarosan, az úgynevezett baloldali eszer lázadás után, titokzatos körülmények között szétesett. A szerző a két párt viszonyának szemszögéből, az együttműködés kérdéseit előtérbe állítva elemzi az októbertől júliusig terjedő időszak legfontosabb bel- és külpolitikai problémáit, kísérletet tesz a koalíció történetének az eddigi munkáknál árnyaltabb megfogalmazására.

Dokumentumokkal gazdagon illusztrálva érzékelteti, hogy az, amit a bolsevikok 1917-ben képviseltek, sokféle kifutási lehetőséget rejtett magában, de ugyanakkor nyomatékosan hangsúlyozza azt is, hogy azok a fő tendenciák, melyek a sztálinizmusban teljesedtek ki, már kimutathatók a lenini szakaszban is, gyökereik pedig magának a bolseviz-

musnak a sajátosságaiban keresendők. Erre utal a könyv választott alcíme is. A baloldali eszer párt sorsának bemutatásával a szerző azt az utat járja végig, mely a már kezdetben is korlátozott pluralizmus felszámolásával, a hatalom egyébként vívmányként büszkén hirdett koncentrállásával, az utópiának bizonyuló demokratikus értékek következetes kigyomlálásával megteremtette a sztálini totalitarizmus alapjait. Interpretálásában a modern kori orosz történelem tragédiája nem a szocializmus torzulásából, hanem magának a szocializmusnak az alaptermészetéből ered.

Könyvének szerkezetét az elemzésre kiválasztott korszak eseményei határozzák meg. Kilenc fejezetben dolgozza fel a bolsevik-eszer koalíció történetét, kezdve megszületési körülményei bemutatásával, az alkotmányozó Gyűlés, valamint a breszt-litovszki béke körül kirobbant viták feldolgozásán keresztül a baloldali eszer párt felszámolásáig. Már első pillantásra megállapítható, hogy az egyes részek nem egyenlő mértékben kidolgozottak, a szerző elsősorban a koalíció szétzúzódsának eseményeire, a német követ elleni terrorakció részleteire, a baloldali eszerek felkelésére koncentráll. Ez természetesen érthető, hiszen szakmai körökben ezek azok a pontok, melyeket a terület kutatói sokszor egymással homlokegyenest ellentétesen értelmeznek, s melyek kapcsán leggyakrabban találkozhatunk tendenciózus megállapításokkal. Részben tehát magyarázható ezzel az első fejezet viszonylagos kidolgozatlansága, mely a két párt közeledését, annak mozgatórugóit tárgyalja. A szerző véleménye szerint a parasztság megnyerése érdekében az egyetlen lehetséges és magától értetődő lépés volt az eszer agrárprogram kisajátítása. Enélkül a bolsevik kormányzat nem tudott volna behatolni az orosz faluba, mely végső soron csődjéhez vezetett volna. E fontos akcióban a bolsevik párt a trójai faló szerepét szánta az SZR párt 1917 májusától formálódó, szeptemberre gyakorlatilag önállósuló,

októberre véglegesen leváló balszárnyának. A baloldali eszer vezetők viszont – törekedvén a rivális jobboldal felszámolására – természetes szövetségesre találtak ehhez a bolsevikokban. A pártszakadás okairól csak az általánosságok szintjén esik szó, s Felstinszkij a továbbiakban sem tér ki a két eszer csoportosulás viszonyának alakulására.

Lényegesen sokoldalúbb képet alkothat az olvasó az október végi kormányalakítási tárgyalásokról. A baloldali eszerek kezdetben az egész orosz forradalmi demokráciát reprezentáló kormány megteremtésére törekedtek, kiemelt szerepet szánva abban a bolsevikoknak. A kormány összetétele kapcsán kiobbant vita magán a bolsevik párton belül is pártszakadással fenyegetett. Október végén az OSZDMP(b) KB többsége a nagykoalíció felé hajlott, sőt még az is felvetődött, hogy a jövőbeni partnerek kérésére Lenint és Trockijt kihagynák a kormányból. Ezzel szemben a párt főtitkára hallani sem akart a kormányzati pozíciók ilyen mérvű elaprózásáról, Trockij pedig – még ennél is tovább menve – ellenzett mindenféle tárgyalást, mert szerinte a partnerek célja nem más, mint a hatalmat egyszer már megszerzett párt politikai manőverekkel történő félreállítás. „A hatalom lényege az erőszak s nem az egyezkedés” – állította az egyik vitában. (A recenzió írójának fordítása 35.o.) A dokumentumok egyértelműen bizonyítják, hogy a bolsevikok táborában már 1917 őszén léteztek azok a törekvések, melyek a szuverenitás birtokosaként deklarált szovjetek helyébe a pártot akarták helyezni, de komoly erőket képviseltek a totalitárius tendenciákat elutasítók is. A szerző véleménye szerint épp a pártellenzék makacs ellenállása készítette Lenint a baloldali eszerek bevonására, akik látva szerepük felértékelődését, vállalták a kétpárti kormányzást fenntartva azt az elképzelésüket, hogy ez csak az első lépés a több pártból álló szocialista kormány megteremtése felé. Saját feladatukat a meggyezés útjának további egyengetésében látták. Koncepciójuk tévesnek bizonyult, mivel a szövetség realizálódása után a két párt egy sor jelentős politikai

fórumon (Összoroszországi Végrehajtó Bizottság, Parasztküldöttek Rendkívüli Szovjetkongresszusa stb.) többségbe került, s ez a kényelmes helyzet éppen nem a konszenzuskeresés politikáját eredményezte, arról már nem is szólva, hogy a koalíció a gyakorlatban nagyonis eredményes harcot folytatott (igaz, a baloldali eszerek fenntartásainak gyakori, de mindig csak utólagos hangoztatása mellett) a korábban demokratikusnak tartott, aztán pedig váratlanul ellenségesnek nyilvánított politikai erők meggyengítéséért. A korabeli politikai mozgásokat elemezve a szerző úgy látja, hogy általánosan tendencia volt a pártok magatartásában a „balfél kooperálás” taktikája, azaz minden párt természetes szövetségesének tekintette a politikai palettán tőle balra elhelyezkedő pártot, és eredendően bizalmatlansággal tekintett a jobb oldalán állók felé. Ez határozta meg alapvetően a koalíció jellegét, jövőjét is. Addig a pillanatig, míg Oroszországban akár egyetlen olyan párt is volt, mely a baloldali eszerektől jobbra helyezkedett el, az OSZDMP(b)-nek érdekében állott a szövetség fenntartása, sőt ezért még taktikai engedményekre is hajlandók voltak. 1917 végén a koalíció elmaradása vagy felbomlása esetén a bolsevikoknak egy baloldali SZR – SZR – menshevik szövetség létrejöttével kellett volna számolniuk, elveszíthették volna a vidék feletti kontrollt, ami hatalmuk pillanatok alatti összeomlását eredményezte volna.

Az egypárti diktatúrához vezető út fontos állomása volt az Alkotmányozó Gyűlés feloszlata. A még létező politikai pártok úgy tekintettek rá, mint amely egyedül hivatott dönteni a hatalom kérdéséről, s amely képes alkotmányos eszközökkel ellensúlyozni a bolsevikok törekvéseit. A jobboldali eszerek arra számítottak, hogy a plénumon rámutatva a rendszer belső hazugságaira képesek lesznek „morálisan lefegyverezni az ellenfelet”. A bolsevikok kényes helyzetbe kerültek, hiszen annak idején éppen ők követelték az Ideiglenes Kormánytól összehívását. Most viszont már nem állt érdekükben egy olyan nagy tekintélyű szerv megteremtése, melyben

nem rendelkezhetek megnyugtató többséggel. A dilemma mindkét kormánypártot polarizálta. Lenin már ekkor látta, hogy a demokratikus legitímációval való kísérletezés kockázatos lehet, de pártja többsége még a hatalomért folytatott harc során megfogalmazott elvi alapokon állva úgy ítélte meg, hogy nem térhetnek ki a gyűlés összehívása elől. Kompromisszumos megoldás született: A fórumot létrehozták ugyan – elejét véve ezzel egy bolsevik ellenes alkotmányfront kialakulásának –, de érdemi munkát nem végezhetett. Megkísérelték elismertetni vele a végbement változásokat, s amikor ez sikertelenül végződött, egy jó előre elkészített forgatókönyv alapján lehetetlenné tették működését.

A siker gyümölcsei hamarosan beérték. Az 1918. január 8-án megnyíló Munkás- és Katonaküldöttek Összorosozsági Kongresszusa január 13-án összeolvadt a Parasztküldöttek 3. Összorosozsági Kongresszusával, ahol a képviselők között már mindössze 16-an voltak, akik nem tartoztak az uralkodó pártok valamelyikéhez. Még az Alkotmányozó Gyűlés előtt feloszlott demokrata párt volt a baloldali blokk első áldozata a világforradalom oltárán. Tavasszal széles kampány indult a szocialistákkal szemben álló pártok ellen. Szétkergették a moszkvai anarchistákat, júniusban kizárták az Összorosozsági Végrehajtó Bizottságból az SZR és mensevik frakciót, feloszlatták a velük szemben álló szovjeteket. A két párt kapcsolata olyan tökéletesnek tűnt ebben az időben, hogy a baloldali SZR-ek komolyan kezdték mérlegelni az összeolvadás lehetőségét.

Ez az ideális viszony szinte pillanatok alatt zuhant a mélypontra a breszt-litovszki béke miatt támadt belpolitikai viharban. A baloldali eszer pártvezetés – igaz, inkább taktikai, mint elvi megfontolásokból – elfogadhatatlannak nyilvánította a békeszerződést és ratifikációja elleni tiltakozásul március 15-én visszahívta tagjait a Népbiztosok Tanácsából. Felstinszkij – vitázva a szovjet történet-szek értékelésével, akik a lépést árulónak nyilvánították – bölcs taktikai húzásnak

tartja a döntést, mely biztosította a párt számára a tömegek szimpátiáját és lehetővé tette, hogy elkerüljék a párt szét-esését.

Június elejéig a baloldali eszerek lényegi kérdésekben elfogadták a koalíciós partner elvi álláspontját. Ugyanolyan fanatizmussal és elszántsággal küzdöttek a világforradalomért, az eltérés legfeljebb csak a módszerekben és határidőkben volt. Alapvető nézetkülönbségek akkor keletkeztek, amikor a lenini agrárpolitika új törekvésekkel bővült. A falusi osztályharc jelszavával a baloldali eszer többségű szovjetekkel szemben megszervezték a szegényparaszti bizottságokat, meghírdették a kulákság elleni harcot, és megjelentek a begyűjtő osztagok. A szakításhoz a pillanat ideális volt. A baloldali SZR párt már teljesítette azt, amire a bolsevikeknek szüksége volt. Segített a hatalom megtartásában, a pluralizmus felszámolásában, a falusi szovjetekbe való behatolásban. Abban a pillanatban, amikor Lenin meghirdette a vidék elleni nyílt háborút, a parasztpárt a legveszélyesebb ellenféllel vált. A breszti béke elutasításával tömegeket sorakoztathatott fel maga mögé, taglétszáma veszedelmesen nőtt, s – a szerző úgy véli – fennállt a lehetősége annak is, hogy szövetségre lép a német kérdés kapcsán hasonló álláspontot képviselő baloldali kommunistákkal is.

Ebben a szituációban túlságosan is kapóra jött a német követ, Mirbach gróf meggyilkolása, mely apropójává válhatott a párt elleni vádaskodások megindításának. Mint erre a korábbiakban már utaltam, a könyv két központi fejezete tárgyalja a koalíció felszámolásának körülményeit. Felstinszkij véleménye az, hogy a terrorakcióról kialakított hagyományos kép pontatlan, nem támasztják alá kellőképpen dokumentumok, a források hiányosak, nem teszik lehetővé a történetek egyértelmű rekonstrukcióját. Szerinte a merényletet nem a pártvezetés szervezte, azt legfeljebb egy vagy több központi bizottsági tag magán kezdeményezésére hajtották végre. Nem zárja ki azt sem, hogy az akcióhoz a baloldali kommunistáknak is közük volt, Dzerzsinszkij pedig, a CSK akkori veze-

tője, szinte minden kétséget kizáróan tudott a tervekről. A szovjet történészek hagyományos felfogása szerint a mérnylet jeladasként szolgált a baloldali SZR felkelés megindítására. Ezt az álláspontot a szerző elfogadhatatlannak tartja, szerinte magukat a vezetőket is váratlanul érte az esemény, reakcióik, nyilatkozataik tanácstalanságra s éppen nem a szervezethez utalnak. Előre eltervezett lázadás tehát nem létezett, ellenben a bolsevikék már napokkal a gyilkosság előtt gondosan készültek arra, hogy a Szovjetek 5. Összoroszországi Kongresszusán letartóztassák a baloldali SZR frakció tagjait. A szerző elemzése az árnyalt, óvatos megközelítés ellenére valószínűleg vitát vált majd ki a kérdés szakértői körében.

Az események lehetőséget teremtettek a párt kormányzati és más politikai szervekből történő kizárására, erkölcsi meghurcolására és a „felkelés” szervezőinek letartóztatására. Ennek eredményeként a bolsevikék úgy látták, hogy a kormányzati munka hatékonyabbá vált, a döntési mechanizmus egyszerűsödött. Kezdték élvezni az egypártrendszerű diktatúra primitív működésének látszatelőnyeit. A politikai rendszer egyre inkább alkalmatlanná vált a társadalom felől érkező ingerek érzékelésére, még inkább azok kezelésére. Ezeket nem létezőnek tekintve minden símában ment. Olyan rendszer kiépítésére került a hangsúly, mely csak egy irányba, a hatalom akaratát közvetítve a társadalom felé tud működni.

A könyv értékes, igen gazdag és sokoldalú forrásanyagra támaszkodó elemzést nyújtja a korszaknak. Felhasználta a különböző politikai szervek üléseinek jegyzőkönyveit, külön is utalva arra, ha egy peröntő dokumentumot „eltűntnek” nyilvánítottak, s így csak másodlagos értékű információkra támaszkodhatott. Merített a kor főszereplőinek összegyűjtött és kiadott munkáiból, a sajtóból, a buktatókat elkerülve építette be mondanivalójába az igen gazdag, bár sokszor nem kis veszélyeket magába rejtő memoár irodalmat. Kitérő érzékkel hagyja beszélni a dokumentumokat, rávilágítva ezzel a kor problémáinak ösz-

szettségére, hangulatára. A könyv mellékletében érdekes részleteket publikált a baloldali eszerek felkelésének nyomozati anyagából.

Történelemszemlélete távol áll a sablonos, tendenciózus megközelítéstől. Számos helyen új megvilágításba helyezte és mindvégig árnyaltan mutatta be a koalíciós időköt, új adatokat szolgáltatott az SZR párt történetéhez, hozzájárult egy eddig sokszor elnagyoltan interpretált, sok tisztázatlan pontot tartalmazó folyamat megismeréséhez. Mindezen erényei mellett úgy látjuk, nem tudott egyértelműen szabadulni attól az orosz emigráns körökben elterjedt beállítástól, mely az októberi hatalomátvételt hajlamos egy szűk klikk puccsaként bemutatni, akik kizárólag terrorisztikus eszközökkel, galád fondorlatokkal tartották meg pozícióikat. Külön érződik ez a hatás Lenin szerepének értékelésénél, akinek – véleménye szerint – egyetlen törekvése volt: egy olyan diktatúra megteremtése, amelyben a diktátor ő maga. Ennek eléréséhez minden lehetséges eszközt igénybe vett. Öngyilkos kockázatokat vállalt, alkudozott, kényszerített, hipnotizálta hallgatóságát, elhítette velük, hogy a célt s az utat világosan látja, holott csak mindig a soronkövetkező teendőkből volt biztos. Vakon vezette lépésről lépésre híveit saját egyeduralma megteremtése felé. Lenin, a szerző beállításában, Sztálin „mélto elődjének” szerepét játssza. Sikereit azonban bámulatos rögtönzésein, ördögi elméjén, ravaszágán és az általa vezetett tömegek hiszékenységén kívül nem elemzi mélyebb társadalmi okokkal, holott néhány elvakult vezető hatalomvágyával nem magyarázható kielégítően, hogy az októberi fordulat után miért tudott mégis hatalmon maradni a bolsevik párt.

Felstinszkij szigorú értelemben vett történeti munkát írt egy kivételesen fontos korról, mely a szakember számára a konkrét historiográfiai értékein túlmutató politikatudományi tanulságokkal is szolgálhat.

Kiss Mária Rita